

Отримано: 13 грудня 2023 р.

Прорецензовано: 18 грудня 2023 р.

Прийнято до друку: 22 грудня 2023 р.

e-mail: victor.moskalets@pnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2415-7384-2024-17-113-125

Москалець В. П. «Над-смісл» у логотерапії безнадійності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 17. С. 113–125.

УДК: 615.8:159.9:2

Москалець Віктор Петрович,

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та клінічної психології,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0002-0724-2657

«НАД-СМИСЛ» У ЛОГОТЕРАПІЇ БЕЗНАДІЙНОСТІ

У статті представлено аналіз досвіду сократичних діалогів з особою, яка потерпала від фрустрації безнадійності, зумовленої невиліковною хворобою та приреченістю на близьку смерть. Вона була агностиком щодо релігії і в неї не було особистісно значущої справи-місії, у яку вона могла б «поринути з головою», «щоб встигнути». Відтак, вона дійшла висновку, що і для неї самої, і для її рідних було б краще позбутися страждань, зумовлених її хворобою, якомога швидше, що уможливило «акуратний» суїцид. Основний висновок із результатів сократичних діалогів із цією особою та іншими невиліковно хворими: ефективно протидіяти фрустрації безнадійності невиліковно хворого може і має над-смісл – гуманістична віра в Бога, що стосується й агностиків, й атеїстів. Щирі віряни вберігає від такої фрустрації власне віра. Якщо агностик чи атеїст «прохолодно» й недовірко ставиться до церков та священників, то повернути й прилучити його до над-сміслу може і має психотерапевт / психолог. У процесі сократичних діалогів із такою особою він повинен за допомогою раціональних аргументів, вибудованих на основі відповідних фактів, життєвих реалій, роздумів потужних мислителів, новітніх наукових відкриттів, спробувати сформулювати мисленнєво виважену згоду щодо високої вірогідності існування Трансцендентного, персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) «патронують» наш земний світ із позицій любові до нього і піклування про нього, що надає високого, хоча й незбагненого для людського розуму смислу буттю людства та життя кожної людини. Така згода налаштовує на саногенні оптимістичну надію та щиру любов (Віра–Надія–Любов).

Представлено дискурс раціональної аргументації над-сміслу. Доведено, що не лише благодать навернення, а й раціонально-розумова згода з над-сміслом може бути надійним психічним «форпостом» суб'єкту від фрустрації безнадії, втрат тощо. Така згода дає суб'єкту, охопленому безнадією, надію на благополучний фінал його земних страждань і спонукає його перейнятися своєю любов'ю до рідних і турботою про них, а відтак поставити собі відповідне над-сміслу над-завдання – гідно пройти до кінця свій земний шлях попри страждання. Такі відрухи жертвової любові (агапе) «потісняють» тягар відчаю безнадії та сповнюють світлою енергетикою розчуження й замилування своєю любов'ю, відповідальністю, піклуванням, турботою, що цілюще впливає на психіку суб'єкта, суттєво полегшує його страждання «тут і тепер».

Ключові слова: фрустрація безнадійності, логотерапія, сократичний діалог, раціональна аргументація над-сміслу / гуманістичної віри в Бога, Віра–Надія–Любов, розчуження жертвової любові (агапе).

Viktor Moskalets,

Doctor of Psychology, Professor, The Head of the Department of General and Clinical Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
ORCID: 0000-0002-0724-2657

“SUPER-SENSE” IN LOGOTHERAPY OF HOPELESSNESS

The article presents an analysis of the experience of Socratic dialogues with a person who suffered from the frustration of hopelessness caused by an incurable disease and doom to imminent death. She was agnostic about religion and did not have a personally meaningful mission in which she could “plunge headlong” – “to make it”. Therefore, she concluded that it would be better for herself and her family to get rid of the suffering caused by her illness as soon as possible, which makes a “neat” suicide possible. The main conclusion from the results of the Socratic dialogues with this person and other terminally ill patients is that the frustration of hopelessness of the terminally ill can and does have a super-sense – a humanistic belief in God, which applies to both agnostics and atheists. The sincere believers are protected from such frustration by their faith. If an agnostic or atheist is “cool” and distrustful of churches and priests, a psychotherapist / psychologist can and should attract and engage him or her in the super-sense. In the process of socratic dialogues with such a person, he or she should try to form a reasoned agreement on the high probability of the existence of the Transcendent with the help of rational arguments based on relevant facts, life realities, reflections of powerful thinkers, and the latest scientific discoveries, whose personalized subjects (God, angels, saints) “patronize” our earthly world from the standpoint of love and care for it, which gives a high, though incomprehensible to the human mind, meaning to the existence of humanity and the life of each person. This agreement sets the mood for sanitizing optimistic hope and sincere love (Faith–Hope–Love).

The discourse of rational argumentation of the super-sense is presented. It is proved that not only the grace of conversion, but also the rational and intellectual agreement with the super-sense can be a reliable mental “outpost” of subjective self-defense against the frustrations of hopelessness, loss, etc. Such agreement gives the hopeless subject hope for a happy ending to his or her earthly suffering and encourages him or her to be imbued with his or her love for and care for the family,

and thus to set himself or herself the super-task corresponding to the super-sense, which is to complete his or her earthly journey with dignity despite suffering. Such movements of sacrificial love (agape) “push down” the burden of despair and hopelessness and fill with the light energy of emotion and admiration for one's love, responsibility, care, and concern, which has a healing effect on the subject's psyche and significantly alleviates his or her suffering “here and now”.

Keywords: frustration of hopelessness, logotherapy, Socratic dialogue, rational argumentation of the super-sense / humanistic belief in God, Faith–Hope–Love, emotion of sacrificial love (agape).

**«Релігійне притаманна чудова здатність перетворювати
найнестерпніші страждання людської душі
у найглибше й найміцніше щастя»
(Вільям Джемс)**

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення психологічної допомоги особам, котрі втрачають снагу до життя внаслідок розуміння ними своєї скрутної життєвої ситуації як безнадійної, безвихідної, зокрема через страждання, зумовлені невиліковною хворобою, що може призводити до суїцидальності. Основний зміст поняття «над-смысл», що створив В. Е. Франкл, полягає в тому, що є вагомими підстави для віри в існування Трансцендентного (Надприродного), персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) «патрунують» наш земний світ із позицій любові до нього і піклування про нього, що надає високого, хоча й незбагненого для людського розуму смислу існуванню людства та кожної людини, а відтак, дає оптимістичну надію щодо благополучного фіналу земних страждань. Тобто віра в над-смысл налаштовує на оптимістичну надію та щире любов (Віра–Надія–Любов), отже, вона є потужним засобом протидії фрустрації (відчаю, розпачу) безнадійності й безвиході.

Мета статті – репрезентувати узагальнення досвіду раціонально-когнітивної аргументації концепту «над-смысл» у логотерапевтичній допомозі особам, які потерпають від фрустрації безнадії, щоб цей досвід або набув подальшого розвитку в наукових дослідженнях, практичному застосуванні, у вдосконаленні професійної підготовки фахівців із клінічної та реабілітаційної психології, або зазнав конструктивної критики, спрямованої на вдосконалення логотерапевтичної допомоги, психорегулятивний потенціал якої конче вимагає подальших досліджень, особливо внаслідок війни, розв'язаної московитськими варварами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Представлена в цьому повідомленні інтерпретація над-смыслу є результатом аналізу відносно тривалого спілкування автора з особою, яка потерпала не так від тілесного болю, як від гнітючих душевних мук, зумовлених невиліковною хворобою та усвідомленням невідворотності важкої смерті невдовзі. Ця особа, назвемо її N, намагалася знайти переконливий для неї смисл підтримки свого життя, однак не знаходила, а відтак серйозно замислювалась, чи не вчинити їй якийсь «акуратний» суїцид, «щоб дурно не мучитись самій і не мучити рідних». Тобто їй стан цілком відповідав висновку В. Е. Франкла, що потреба й питання про смисл життя гостро постають тоді, коли людині живеться гірше нікуди і коли їй реально загрожує близька смерть. Це виразно виявилось у більшості пацієнтів засновника логотерапії, приречених смертельною хворобою, та у в'язнів нацистських концтаборів і таборів для військовополонених. Досвід його учнів та послідовників остаточно підтвердив цей висновок.

Згідно з В. Е. Франклом, для відродження й відновлення суб'єктних життєдайних сил в'язня концтабору необхідно було насамперед переконливо показати йому якусь гідну для нього мету його майбутнього життя. Мовляв: «У кого є *навіщо* жити, може витримати майже будь-яке *як*» (Ф. Ніцше). Ті в'язні, які не знаходили такої мети, невдовзі гинули. Істотною особливістю такої мети: *важливо не те, чого ми очікуємо від життя, а те, що життя очікує від нас*. Тобто хтось або щось на волі, в нормальному, людському житті, дуже чекає тебе як незамінного, єдиного і неповторного – любляча і любима людина або важлива, значуща справа, особиста місія тощо [7, с. 87–96, 114–115, 122–123, 129]. Вочевидь, що ця особливість особливо стосується невиліковно хворих, приречених лихою долею невдовзі померти.

N була не балакуча, що природно в стані болісної фрустрації, однак час від часу з її змордової душі виривалися крики відчаю, «безпросвітної безнадьогі» – як вона сама охарактеризувала свій стан. Я спочатку обережно спробував «намацати» те, що все ж «гріє» або могло б «зігріти» її душу, а відтак лягти в основу життєдайної мети. Вона відповідала на кшталт: «А яка ж це така перспектива може мене тішити та «гріти»? Муки й смерть у муках? Мої діти? Я дуже, понад усе люблю їх, але їх може чекати те, що й мене – я знаю про генетичну схильність до моєї пекельної хвороби. Але якщо їх і мене ця зла доля, то в цьому дурному й жорстокому світі їх спіткають інші біди». Таке й подібне говорила їй «безпросвітна безнадьога». Відтак вона висловлювала наведені вище резони щодо самогубства, які цілком відповідали висновку В. Е. Франкла, зробленому на основі його спостережень та бесід із в'язнями нацистських концтаборів і невиліковно хворими: стан безнадійності – вирішально-визначальний чинник суїцидальності таких осіб [7, с. 95].

Потужна концепція суїцидальності А. Т. Бека переконливо підтвердила правильність цього висновку. Наприкінці 1960-х рр. А. Т. Бек та його співробітники провели низку поперечних досліджень, які показали, що «...швидше самодостатньо безнадійність, а не депресія є головною детермінантою спроб самогубства і його самого як учинкового явища. <...> В дослідженні, що тривало десять років, 165-ти хворих, госпіталізованих у загальну лікарню Філадельфії через спроби самогубства, було виявлено, що ці спроби спричиняв саме стан безнадійності. <...> В Центрі когнітивної терапії було проведено перспективне дослідження амбулаторних пацієнтів (1960 осіб). Середній бал Шкали безнадійності потенційних суїцидальних суб'єктів виявився значно вищим, ніж у несуйцидальних. <...> В пацієнтів з більш високим рейтингом безнадійності було в одинадцять разів більше шансів на самогубство» [1, с. 97]. Враховуючи ці висновки, я вирішив спробувати пробудити в Н якусь вітальну (життєдайну) надію, керуючись, по-перше, прагненням вберегти її дітей, сім'ю, родину від психотравмуючого тавра самогубства, по-друге, її душу – від, можливо, важкого гріха, по-третє, все ж якось втішити й «згірити» цю змородану душу наприкінці її земних страждань. І я обережно почав вести з нею бесіди у формі логотерапевтичного сократичного діалогу.

Мусимо нагадати, що «логотерапія» – це вчення В. Е. Франкла, який називав його також «екзистенційним аналізом», а подекуди «методом екзистенційного аналізу» та вважав «одним з напрямів психотерапії». Наші спроби з'ясувати, як він диференціював та співвідносив ці назви, дозволяють умовно розмежувати екзистенційний аналіз і логотерапію як теоретичну і практичну частини його вчення, яке стоїть на тому, що смисл життя – необхідна умова і провідний чинник нормального формування та функціонування особистості. Це потужне вчення виросло зі скарг багатьох пацієнтів на тривожно-гнітюче усвідомлення поверховості й безглуздості свого існування, відсутності смислу життя, на почування «внутрішньої порожнечі», «неприкаяності душі», що зводить нанівець їхню спроможність цікавитись, захоплюватись, ініціювати, зумовлює сталий стан тужливої розгубленості й виснаженості тощо. В. Е. Франкл дав декілька назв цьому стану: «духовний вакуум»; «екзистенційний вакуум»; «переживання безодні»; «екзистенційний відчай». В описах його динаміки творець логотерапії наголошував, що сумніви щодо існування смислу життя загалом і свого власного зокрема не є симптомом психопатологічного чи невропатичного розладу. Вони – істотний прояв живого й активного духу, розвиненого розуму та гідності суб'єкта. А ті особи, котрі втратили смисл життя і потерпають від екзистенційного відчаю через смерть людей, яких любили понад усе, яким присвятили себе, досягають емоційно-мотиваційної вершини духовності – спроможності щиро, альтруїстично, самовіддано, жертвовно любити. Та й вже сформований стан екзистенційного вакууму ще не є власне невропатичним розладом, однак він може призвести до специфічних невротичних захворювань, які одержали назву «ноогенні неврози» (*грец. noos – розум і genos – породження*) [7, с. 111–121]. Таке собі «горе від розуму»...

Головна відрізняльна властивість (*differentia specific*) ноогенних неврозів – відсутність у їх патогенезі генетичної детермінації. Переконливе емпіричне свідчення цього факту – чисельні клінічні випадки пролонговано-періодичного взаємного виключення ендогенної депресії та фрустрації екзистенційного вакууму в пацієнтів, котрі потерпають і від тієї, і від тієї. Тобто, як тільки «вмикаються» біологічні механізми ендогенної депресії, стан екзистенційного вакууму «вимикається». І так – по колу, циклічно. Цей факт – вагоме підтвердження правильності трактування ноогенних неврозів як невропатичного результату фіаско духовно-аксіологічно-екзистенційних пошуків суб'єкта, а в багатьох випадках – ще й неправильного лікування. В. Е. Франкл підрахував, що близько 20% невротичних розладів, із якими мали справу він сам та його учні й послідовники, – ноогенні. Ці розлади – специфічна сфера логотерапії. Провідний метод лікування їх – сократичні діалоги з пацієнтами. Ґрунтовний логотерапевтичний досвід засвідчує: якщо «екзистенційний вакуум» суб'єкта заповнити гідним смислом життя, то його ноогенні, а іноді й інші невротичні розлади зазвичай зникають [7, с. 111–116].

Сократичний діалог або маєвтика – основою цього методу є філософські бесіди Сократа, який стверджував, що в нього немає власної мудрості, тому він не може власне навчати, а може лиш спонукати співбесідників самотужки шукати істину шляхом відповідей на його навідні питання, на кшталт: «Вельмишановний Акусилаю, як ти вважаєш, що таке добро?» Відтак обережно висловлював критичні сумніви щодо змісту відповідей співбесідника, що скеровувало його до подальших роздумів у перспективно-продуктивному напрямку тощо. Сократ порівнював свій метод із маєвтикою (*грец. – повивальне мистецтво*) – мовляв, він допомагає людині «народити» свою істину, як його мати, повитуха Фанарета, допомагала народжувати дітей. Відтак, логотерапевт у процесі сократичного діалогу має допомогти пацієнту / клієнту знайти життєдайний для нього смисл свого життя, але не нав'язує йому жодних смислів, цілей, цінностей, ідеалів.

Такий пошук має відбуватися згідно із фундаментальною сутністю людини: *самотрансценденцією людського існування*. Згідно з поясненням В. Е. Франкла, людина завжди зорієнтована на щось чи на когось зовні: на значущі для неї справи чи на інших людей, яких вона любить, тощо. Це, зокрема, означає, що людина виявляє й обирає суб'єктно значуще для неї, якому надає високого смислу, у своїх

життєвих ситуаціях. Автентичну щирість такого вибору засвідчує високий рівень мотиваційно-спонукальної напруги щодо дієвої реалізації знайденого і обраного смислу. В цьому полягає суть самотрансценденції людського існування, квінтесенцію якої, на думку В. Е. Франкла, неперевірено висловив І. Кант: «Людина хоче бути щасливою, але чого їй варто насамперед і найдужче бажати, то це бути гідною щастя». Тобто в будь-якій життєвій ситуації людина має перейматися не тим, вдоволена вона чи невдоволена, страждає чи насолоджується, а причинами свого вдоволення і невдоволення, мук і радостей [7, с. 120–122, 145, 151–153].

Отже, кожен має визначати для себе смисли своїх індивідуально-неповторних життєвих ситуацій. Однак, з одного боку, принаймні більшість таких ситуацій можна поділити на групи за критерієм подібності і істотного змісту. Отож, різні суб'єкти надають ситуаціям кожної з виокремлених таким чином груп істотно подібних між собою смислів. З іншого боку, існують смисли, котрі обирали й обирають для себе безліч людей протягом тривалих проміжків часу. Ці смисли кристалізуються в типових ситуаціях людського буття. В. Е. Франкл назвав їх «кристалізовані смислові універсалії». Вони «висвітлюють» перевірені гідні та життєдайні смисли в різних ситуаціях. Основним змістом цих універсалій є конструктивні підходи до розв'язання таких загальнолюдських проблем: 1) *що людина повинна давати світу*; 2) *що людина має брати від світу*; 3) *як людина має ставитися до своєї долі, яку вона неспроможна змінити*. Своєю чергою, цим проблемам відповідають аксіологічні універсалії: 1) *цінності творення*; 2) *цінності переживання*; 3) *цінності ставлення* [7, с. 121, 152–153]. Логотерапевт мусить з'ясувати, які з цих універсалій можуть і мають бути цілющими для душі кожного пацієнта / клієнта, а відтак опрацювати їх із ним.

Вочевидь, що N могло б допомогти поєднання цінностей ставлення та цінностей переживання. У виборі та форматуванні відповідних матеріалів для сократичних діалогів із нею я керувався одним із фундаментальних положень гуманістичної психології релігії: за допомогою релігійної віри людина прагне врятувати й вберегти свої найбільш важливі мрії та надії від ворожого їм світу, який руйнує їх (Б. Спіноза, В. Джемс, Д. Леуба, В. Бендер, Е. Герней та ін.). Враховуючи доволі високий рівень інтелекту та освіченості N, я запропонував їй задля взаєморозуміння, а відтак бажаного порозуміння щодо екзистенційно-аналітичної проблематики наших сократичних діалогів прочитати про основну проблему людини в екзистенціалізмі та екзистенційній психології в моїх підручниках для студентів-психологів [4, с. 144–163; 5, с. 26–45, 69–87]. Притім я зауважив, що задовго до екзистенціалістів та інших мислителів XIX–XX ст., істотні аспекти цієї проблематики висвітлені у стародавньокитайській та стародавньоіндійській філософії, у Біблії (Екклесіаст, 1, 2, 3; II, 11; III, 19, 20; IX, 5, 6; XI, 7, 8 та ін.), у філософії та драматургії Еллади (епікурейці, стоїки, Гомер та ін.).

Вражаюче й дошкульно її описав відомий письменник та філософ-екзистенціаліст Альбер Камю. В контексті цього опису він аналізує «філософське самогубство» («розумовий суїцид» – В. Джемс), у якому вбачав основну проблему філософії, що я вважав доцільним ретельно обговорити з N. У інтерпретації А. Камю основна проблема людини постає як нездоланна суперечність між її прагненням нескінченної належності світу і гармонійної родинності з ним, що дало б їй ясне розуміння високого смислу свого існування, та усвідомлення неминучості смерті, відчуження від світу, його байдужості до неї, тобто своєї «неприкаяності», нікчемності, жалюгідності. Якби ж людина могла переконатися, що Всесвіт здатен любити її, її земне життя було б щасливим попри всі її муки й страждання! Але прагнення людини знайти оптимістичну відповідь щодо смислу свого життя або хоча б знати правду про нього, нехай і жахливу, нашттовхується на нездоланну стіну, що породжує переживання абсурдності існування людства і кожної людини. Абсурд – поки що єдиний зв'язок між особою та світом! [2].

Замислюючись про абсурдність свого існування, людина врешті-решт потрапляє у якийсь моторошний чужий світ – усвідомлює й почуває цілковиту незалежність від неї та байдужість до неї кожної речі, усіх предметів і явищ, безумовне неприйняття людини природою, навіть, здавалось, «рідною», відтак переконується, що в її світі немає нічого співчутливо й турботливо спорідненого з людським, а тим паче з її особистісним. Принадна краса природи не належить людям, а є лиш їхньою проєкцією в неї туги своєї самотності, що створює ілюзію приязного спілкування з нею. Навіть із власного фотопортрета і з дзеркала дивиться якийсь до болю знайомий, але насправді чужий, у чомусь незбагненному важливому – зовсім незнайомий суб'єкт. Люди здебільшого заклопотані виключно собою, корисливо-егоїстичні, дріб'язкові, метушливі, не здатні на справжню любов та співчуття і не варті їх та ще й тупі. Власна смерть для особи, цілковито захопленої марнотою корисливо-споживацької метушні, – щось абстрактне й далеке, навіть якесь ірреальне. А Камю дивувався, що всі живуть так, ніби нічого такого не знають. Це, мовляв, тому, що люди не мають власного досвіду смерті, а досвід померлих живим не відомий, не пережитий ними. Але коли індивідуум починає серйозно замислюватися про своє становище у світі, усвідомлення приреченості всіх і всього земного на смерть, її неминучості стає стрижнем його переживання абсурдності людського життя та існування людства. Такий індивідуум виразно усвідомлює, що на всі піднесені розмірковування й балачки про душу смерть відповідає бездиханними тілами, у яких немає душ, що в світлі

невідворотності смерті кожної людини всі людські прагнення, самообмеження, зусилля, страждання, творіння втрачають сенс. Понад це, і наша планета, і людство приречені на неминучу загибель.

Виразне розуміння й емоційне переживання всього цього жахиття інтегрується в доволі неприємний стан душі суб'єкта, який екзистенціалісти назвали «духовною нудотою». Основні складники «духовної нудоти» – відраза й тривога, у якій виокремлюють тривогу долі й смерті і тривогу порожнечі та відсутності смислу життя. Термін «доля» вказує на незалежність від суб'єкта його смерті, на реальну загрозу втрат, руйнацій (хвороб, нещасних випадків, цілеспрямованого нищення ворогами тощо), а отже, на незахищеність, мізерність, нікчемність людини. Оскільки тягар «духовної нудоти» є результатом усвідомлення, осмислення та емоційного переживання абсурдного становища людини в світі, то позбутися цього тягаря можна шляхом знищення одного зі складників, поєднання яких цей абсурд утворює, – або світу, або себе. Людина не може знищити світ (якщо «винести за дужку» глобальну техногенну екологічну катастрофу і термоядерну війну). Відтак А. Камю дійшов висновку, що існує одна насправді серйозна філософська проблема – самогубство, знищення суб'єктом «духовної нудоти» себе через небажання терпіти страждання, які породжує її абсурдне існування [2].

Більшість філософів-екзистенціалістів та чимало інших потужних мислителів (В. Джемс, П. Тілліх та ін.) дійшли висновку, що людський розум може оптимально впоратися з «духовною нудотою» («хворобою розвинутого інтелекту» – В. Джемс) за допомогою віри в існування Надприродного, персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) «патронують» наш земний світ із позицій любові до нього і піклування про нього, що надає високого смислу існуванню людства і кожної людини, а відтак, дає надію щодо благополучного фіналу земних страждань тощо. Досконало висловив цей висновок Л. Шестов: «Єдиний вихід там, де для людського розуму немає виходу. Інакше навіщо нам Бог? До Бога звертаються по неможливе. Для можливого і людей достатньо» [4, с. 149; 5, с. 32]. А от А. Камю вбачав у такому «виході» ганебне принесення розуму в жертву вірі, яке назвав «Втечею від Абсурду», а те глибоке й філігранно витончене осмислення абсурдності становища людини на Землі, що скеровує до віри в Надприродне, – «патетичним фокусництвом», спроби надати «ірраціональній пустелі» цього становища надприродної істинності – «приниженням мислення». Мовляв, для шляхетного, ясного й критичного людського розуму, який збагнув «екзистенційний абсурд», немає жодних переконливих доказів існування такого Надприродного, тому такий розум не вдається до самозадурювання релігійною вірою, не бажає платити будь-яку ціну за вітху ілюзійної надії, а мужньо приймає цей світ із його абсурдом. У цьому – його нездоланна потужність попри всю його обмеженість і слабкість. Мовляв, могутність усвідомленого абсурду людського життя полягає в його здатності трошити душу людини «духовною нудотою», а людини – у її гордому бунті-протистоянні йому сам на сам. А втеча від нього за допомогою релігійної віри лиш вуялює його, тому що віра в раціонально недоведене існування Надприродного з метою пояснити його резонами абсурдність людського існування не пояснює її, адже неможливо раціонально пояснити ірраціональне ірраціональним. Тому суб'єкт із таким гоноровим «абсурдним розумом» вчиняє шляхетний бунт – приймає пекло людського життя як своє єдине царство, живе *всупереч екзистенційному абсурду* [2].

Довершений символічний образ життєвої позиції «Всупереч Абсурду» А. Камю вбачав у міфі про Сізіфа. Наводимо основний зміст його інтерпретацій цього міфу: «Боги винесли Сізіфу вирок – нескінченно піднімати величезну каменюку на вершину гори, звідки вона одразу скочується вниз. У них були підстави вважати, що немає кари більш жахливої, ніж безнадійно нескінченна праця, яка не має жодного смислу і не приносить жодної користі. <...> Ми можемо уявити напружене тіло, яке з усіх сил пре здоровенну брилу схилом угору, спотворене судоюмю обличчя, притиснуту до каменя шок, плече, що утримує покритий глиною тягар, ноги, які оступаються, брудні напружені руки. В результаті колосальних тривалих зусиль у просторі без неба, у часі, в якому немає початку й кінця, Сізіф досягає мети. Він дивиться, як за лічені миті камінь скочується до підніжжя гори, звідки його знову доведеться піднімати на вершину, і йде вниз. Сізіф цікавить мене протягом цієї паузи. Його виснажене обличчя ледь відрізняється від каменя! Важким, але рівним кроком він сходить до нескінченних страждань. У цей час разом з диханням до нього повертається свідомість, невідворотна, як його біда. І кожної миті цього шляху в логово богів він вищий за свою долю. Він твердіший, ніж його камінь. <...> Ясність бачення, що мала б бути його мукою, перетворюється на його перемогу. Немає долі, яку б не здолало презирство. <...> Сізіф учить вищій вірності, котра відкидає богів і рухає каміння. Він, як і старий сліпий Едіп, вважає, що все добре. Цей Всесвіт, позбавлений віднині володаря, не здається йому ні безплідним, ні жалюгідним. Кожна крупиця каменя, кожний відблиск руди на опівнічній горі є для нього цілим світом. Самої лиш боротьби за вершину достатньо, щоб заповнити серце людини. Сізіфа слід уявляти собі щасливим» [2].

Зауважу, що ті мої співбесідники, яким я вважаю доцільним прочити цей опис «сізіфової праці» уповні, зокрема й Н, слухають дуже уважно, «немов зачаровані», перше враження висловлюють на кшталт: «Заходить, треба подумати...»; «Зачіпає, але ще не розумію, що саме...». Тоді я зазвичай кажу, що мене зачіпає в цій, зрозуміло, художньо-літературній мініатюрі, яка, однак, претендує на досконалий

образ-символ життєвої позиції «Всупереч Абсурду». Сам А. Камю починає з того, що «*вирок* нескінченно піднімати величезну каменюку на вершину гори, звідки вона одразу скочується вниз», *Сізіфу винесли Боги*. За які злочини – це вже інше питання – А. Камю назвав декілька відомих версій, але ми їх не розглядаємо, бо це тут не має значення. Важливо, що з цього випливає, що жахлива праця цього суб'єкта – це не якась його героїчно-автентична самоактуалізація, не шляхетний бунт тощо, а банальне виконання суворого покарання, отож, напевне, що якби цей покараний міг уникнути цієї кари, залюбки уник би. Отож, яка ж це боротьба за вершину – кому й навіщо вона потрібна, та вершина, щоб за неї так «жорстко» боротись? Напевне, що нікому, а найменше – самому тому підкорювачу її; притім він добре знає це – жодних *втішних* ілюзій на кшталт якоїсь місії щодо цього в нього немає. Отже, яку таку радість він має від її досягнення? Невже від «невідворотного, як його біда» усвідомлення, що вже одразу треба йти вниз і знов перти на цю вершину ту каменюку? Відтак, у яку таку перемогу перетворюється його «ясність бачення», що мала б спричинити його муку, а натомість робить його щасливим? Як він може бути твердішим за ту каменюку (алегорія), яку пре, адже він пре її супроти своєї волі – *виконує вирок Богів*, відбуває покарання? Все, що він робить, і він сам – цілковито у їх владі. Амінь. Тому Сізіф сам не каже, що «цей всесвіт віднині позбавлений володаря» (хто і в який спосіб здійснив це позбавлення?!), що «кожна крупиця каменя, кожний відблиск руди на опівнічній горі є для нього цілим світом», що «самої лиш боротьби за вершину достатньо, щоб заповнити серце людини». Це А. Камю приписує йому свої екзальтовано-пафосні вигуки, невідповідні притомній реальності...

А. Камю наголошує, що в бунті суб'єкта з «абсурдним розумом» немає жодної стратегічної екзистенційної мети, тому що в нього немає жодної надії щодо уможливлення зрозумілого й прийняттого для нього розв'язання проблеми смислу людського життя. Однак в цій безнадійності відсутні «затурканість», рабська покірливість і сумирність у тому розумінні, що такий бунт – це, мовляв, вільний, гордий і високий злет людського духу, здатного витримати фруструючий жах духовної нудоти, не тікати від неї у втішний, заколисуючий самообман «екзальтованої релігійної лірики», не прикрашати його «трояндами релігійних ілюзій», а мужньо прийняти екзистенційний абсурд і презирливо сміятись йому в очі. Але показово і важливо, що водночас А. Камю, як і пасує вельми талановитій особистості, розважливо зауважував, що в такого бунтуючого суб'єкта немає жодних підстав для заперечення існування Трансцендентного, Бога і Його турботи про людей, про земне буття. Мовляв, можливо навіть, що такий Бог є, і що Він відкриється людям, якщо їхня совість утвердить у їхніх душах, взаєминах і суспільних стосунках людяність, інтегральним довершенням якої стане святість. А допоки цього немає, суб'єкт з «абсурдним розумом» бунтує – приймає пекло людського життя як своє «єдине царство», тобто як єдину для нього можливість бути, жити, нехай і недовго. Це загострює його відчуття, пристрасті, почуття, з'являється виразне й п'янке почування краси й поезії, форм і барв, палкий порив до всього того прекрасного, заради чого, на думку Ф. Ніцше, варто жити на землі, що приносить високу насолоду: до мужності, мистецтва, музики, танцю, розуму, духу – усього креативного, витонченого, божевільного, божественного. А. Камю додав ще й голос плоти, ніжність, творчість, шляхетність. Мовляв, немає нічого більш величного й прекрасного, ніж такий шляхетний бунт людини проти невідвладних їй таємничих сил, котрі безжалюбно й невідворотно руйнують і знищують її.

З позицій такого бунтівника А. Камю рішуче заперечив «філософське самогубство», зокрема зауважив, що філософські теорії варто порівнювати з поведінкою суб'єктів, які їх проповідують. Такі порівняння показують, що не вдається знайти жодної інформації про хоча б одного адепта «розумового суїциду», який би реально вчинив його. Кепкують із філософа А. Шопенгауера, котрий полюбляв теревенити про самогубство під час пишних трапез.

А якщо аналізувати мотивацію такого «бунту», то маємо констатувати, що він вимагає специфічних мазохістських спонук-почувань (мазохізм – у широкому розумінні, як вдоволення, насолода суб'єкта від страждань, мук, яких він зазнає). Адже бунтівник з «абсурдним розумом» сповнюється наснагою щодо життєвих принад, боротьби, творчості тощо з фрустрації «духовної нудоти», яку свідомо плекає у своїй душі. Щоб страждання такої фрустрації стали життєвою наснагою (стенічною вітальною потугою), вони мають бути своєрідною «пекельною» насолодою. А це і є специфічний мазохістський прояв. Напевне, що таких бунтарів-мазохістів принаймні небагато (я не зустрічав жодного реального і не знайшов розповідей хоча б про одного, окрім А. Камю). «Немазохістська» більшість індивідуумів, інтелектуально спроможних збагнути головну екзистенційну проблему людини і перейняти нею, схильна до ескапічного порятунку від фрустрації духовної нудоти – до «Втечі від Абсурду», що дарує *втішні, обнадійливі, цілющі для душі* «троянди релігійних ілюзій».

У процесі наших логотерапевтично-сократичних бесід про «Втечу від Абсурду» (віру в люблячого Бога-Отця, в над-смісл) зазвичай обговорюємо не лише «самогубство від нудоти» та «бунт без віри і надії», а й життєву позицію, яку можна назвати гедоністичною. Ключий зміст такої позиції виразно постає в одному з засадових положень філософії Епікура, Аристипа та киренської школи: «Смерть не має до нас жодного стосунку; коли ми є, то смерті ще немає; а коли смерть настає, то нас вже немає» (Епікур «До

Менекея»). Це положення можна розуміти і так, що суб'єкт, який поклав його в основу свого смисло-життєвого самовизначення, не переймається тим, що колись він не житиме, тому що тоді не знатиме, не буде усвідомлювати, що його вже немає, що він помер, як протягом фази сну без сновидінь («повільно-го») людина не знає, не усвідомлює себе і світ, тому що вона міцно спить. Відтак, він намагається вповні насолодитись тими речами, які є в нашому земному житті, всім тим, що його тішить, захоплює, вабить, і «не заморочується» тим, що колись усього цього в нього не буде, як і його самого – його це не лякає, бо він знає, що тоді про це, як і про все інше, нічого ніколи не знатиме, отже, воно аж ніяк не мордуватиме його. Вочевидь, що таке налаштування схоже на «бунт абсурдного розуму» з позиції «Всупереч Абсурду» (за А. Камю), але має істотну відмінність – суб'єкт цього налаштування, навіть якщо й чув і знає про проблему абсурдності людського існування, то не переймається нею, «не сушить собі голову» цим. Зауважимо, що в процесі спілкування з особами, налаштованими на кшталт такого гедонізму, жодна з них не сказала, що не хотіла б щиро повірити в Бога, що для неї були б зайвими «душевний затишок» і високий смисл життя, які дарує така віра, тощо. Вочевидь, що докладно обговорювати цю гедоністичну позицію з Н було недоречно, але ми все ж окреслили її основний зміст.

Відтак, використовуємо раціонально-когнітивну апологію віри в Бога-Отця, який любить людей – своїх дітей – і переймається нами (над-сміслу), що засновується на життєвих реаліях і фактах та на відповідних висловлюваннях потужних мислителів, яку по-різному форматуємо і дозуємо в сократівських бесідах із кожним нашим співрозмовником відповідно до його інтелектуальної спроможності, освіченості, налаштування. Але зі всіма говоримо про те, що згідно з результатами численних репрезентативних досліджень західних вчених, мотивацію віри в Бога стимулюють тривожні реалії сучасного світу, які істотно знижують його надійність, насамперед і головню: 1) загрози нищівних космічно-геологічних катаклізмів (падіння великих метеоритів, виверження надпотужних вулканів тощо); науковці довели ймовірність таких катаклізмів, однак люди за допомогою своєї науки й техніки нездатні їх відвернути; 2) техногенні руйнації планетарного масштабу, глобальна екологічна криза, яка має виразні ознаки переростання в глобальну екологічну катастрофу, що може завершитись омніцидом (загибеллю життя на Землі), загроза самознищення людства в термоядерній війні.

Психологічні зародки всіх цих загроз самознищення – у ментальності Ренесансу і Нового часу. Чимало мислителів тих часів були впевнені в безмежних можливостях людського розуму щодо його спроможності організувати створення ідеальних умов для всебічного гармонійного розвитку і досконалого в усіх вимірах життя людини на Землі, проголошували, що люди здатні й повинні пізнати сутнісні властивості, глибинні причини та прихований потенціал усіх предметів і явищ з метою посилення своєї влади над природою аж до остаточного підкорення її та досягнення цим шляхом величезної, а то й безмежної могутності, що людина – володар природи, для якого не існує жодних обмежень щодо використання її для задоволення своїх потреб, а в ідеалі – люди мають цілковито підкорити собі природу, зробити з неї свою майстерню, домогтися незалежності від її законів тощо.

Ця завищена самооцінка («манія величності») ренесансного розуму постала у кредо “*Nes Deos interset*” («Бог нехай не втручається») і спричинила істотну світоглядну руйнацію у XIX–XX ст., яку назвали «*Смерть Бога*». Це – помітна активізація та поширення атеїзму як заперечення існування Трансцендентного, скептичне, а подекуди й вороже ставлення до релігії тощо. «Смерть Бога» суттєво сприяла «*Смерті Людини*», – гальмуванню становлення та розвитку гуманістичної духовності й моральності, людяності в людських душах. «Мертві люди» (аморально-бездуховні суб'єкти) нещадно-хижацьки ставляться до природи Землі, до її ресурсів, до культури й людства. Це істотно сприяло виснаженню й забрудненню нашої планети до рівня глобальної екологічної кризи. Зброя масового знищення в руках суб'єктів із такими аномаліями душі створює загрозу термоядерного апокаліпсису...

З цих дуже стисло окреслених деструктивних реалій і сумних перспектив людства можна зробити два основні висновки, скеровані на його порятунок:

1. Якщо людство протягом відносно нетривалого часу не покладе в основу свого буття високі духовно-моральні цінності де-факто, а не лише де-юре, то воно знищить себе утилітарно-хижацьким використанням сучасних надпотужних технологій і/або зброї масового знищення.

2. Якщо Вища Сила, Бог не відверне прогнозовані науковцями космічні та планетарні катаклізми, вони знищать земну цивілізацію.

Є вагомий підстави вважати ці висновки не утопічними і не фантазмагорійними. По-перше, суспільні стосунки у справді демократичних країнах світу і тих, що впевнено йдуть шляхом прогресу, базуються на реальному верховенстві права, в основі якого лежать Права Людини – юридична іпостась гуманістичної парадигми релігії, філософії, ідеології та політики; ідейний базис цієї парадигми – християнська мораль любові. Це живить надію щодо неухильного піднесення духовності, моральності, людяності особистості, а відтак людських взаємин і суспільних стосунків.

По-друге, без жодних сором'язливих «реверансів» перед «науковими атеїстами» та агностиками-інтелектуалами з критичним розумом відомий український психолог В. А. Роменець заявив, що для його

розуму правдивість релігійних вчень цілком переконливо засвідчують *чудеса*, що в процесі досягнення чудес він *переконується* у справедливості цих вчень [6, с. 611]. Справді, в нашому світі і в психіці людини – багато таких чудес, які є онтологічно-феноменологічною основою об'єктивної розумової аргументації над-смислу, тому що принаймні більшість із них наука не може «ущучити» й викрити як свідомі чи несвідомі фальсифікації або хоч якось пояснити їх зі своїх позицій. Насамперед згадаємо таємниці Туринської Плащаниці та чудо, котре століттями являє себе закономірно – Благодатний вогонь, який щороку, але не в той самий день, а в той, на який випадає Пасха, з'являється ніби сам собою, «з нічого» у Святий Кугуклії в храмі Гробу Господнього в Єрусалимі і має надзвичайні властивості. Згадаємо ще й перебування прекрасної жінки, за всіма ознаками схожої на Діву Марію, на бані коптського християнського храму в Зейналі, пригороді Каїру. Її бачили сотні тисяч людей, християн і мусульман, протягом місяця у квітні–травні 1968 року, у якому людство постало перед загрозою серйозних суспільно-політичних катаклізмів. Образ цієї жінки був настільки реалістичний, що араб-мусульманин, який одним із перших побачив її, схвилювано вигукнув: «Леді, дуже прошу Вас, не стрибайте!» Згадаємо й інші святі місця Богоявлення Диви Марії: Зарваницю, Лурд, Почаїв, Фатіму. Я виразно бачив чорний силует жінки з покритою похиленою головою на невеликому балкончику церкви в селі Грушка Дрогобицького району Львівської області саме тоді, коли багато людей заявляли, що вони бачили біля цієї церкви Матінку Божу. Тоді я був «твердий» агностик-скептик щодо релігії, під час споглядання цього силуету не перебував під впливом жодних психотропних речовин (алкоголю та ін.), гіпнотичного чи іншого навіювання. Це дивовижне споглядання ввело мене у вельми приємний стан легкості й спокою та якось особливо зворушило й розчулило. Хоча невдовзі я чомусь надовго забув про ту чудесну подію...

Уже ніхто не наважується огульно заперечувати, що якісь сили постійно відвертають планетарні катастрофи на Землі, запобігають їм. Досить згадати, що згідно з розрахунками вчених наслідки Чорнобильської трагедії мали би бути значно більш руйнівними. Як вони істотно зменшилися – невідомо. Смертоносна радіактивна хмара з Фукусіми мала завдати нищівних руйнацій щонайменше чотирьом штатам США, але якимось незбагненим для науковців способом зійшла нанівець, немов із якогось дива, сама собою... Тисячі людей в Сибіру та інших місцях планети бачили дивовижні капсули, які підхоплюють і руйнують великі метеорити... Пояснити це й подібне людський розум неспроможний. Ці та багато інших чудес, Богоявлень – *гуманістичні*, тому що вони «свідчать на користь» оптимістичної віри у високий смисл життя людини та існування земної цивілізації: людство не сам на сам із нищівними природними й техногенними загрозами, Хтось над-могутній його захищає, тому що переймається ним, любить людей, отож, вельми вірогідно, захищатиме в майбутньому, якщо ми будемо гідні Його піклування, *будемо вбачати смисл свого життя в тому, щоб вірити, надіятись і любити, дієво прагнути ідеалу святості шляхом утвердження в наших стосунках і взаєминах доброзичливості, добропорядності, доброчинності*. Може, тоді збудеться припущення А. Камю – Бог відкриється людям... (більш докладно див.: 4, с. 153–161; 5, с. 36–43, 170–173).

Водночас безліч дивовижних фактів засвідчують, що душа людини не гине разом зі смертю її тіла. Зокрема, накопичено величезний масив записаних розповідей людей, які побували в стані клінічної смерті, про те, що відбувалось із ними в цей час. Чимало з них розповідають про політ «тунелем» в неймовірно гарне середовище і зустріч там із божественно прекрасною особою або чоловічої, або жіночої статі, які не називали себе, але багато з тих, котрі пережили таке, «впізнали» в них Ісуса Христа і Матінку Божу, про надзвичайно приємний стан, який охоплював їх в тому середовищі, тощо. Я маю змогу спілкуватись із шістьма особами з таким цікавим індивідуальним досвідом. Жодна з них не має жодних сумнівів щодо існування Бога та Його благодатної любові до людей, хоча до свого досвіду смерті всі вони були агностиками. Скептики вважають, що такі враження – це щось на кшталт кінцевого продукту, такого собі запрограмованого фінального «випару» мозку, який вмирає. Але виникають щонайменше два зустрічні питання-сумніви, скептичні щодо їхнього скепсису: 1. Чому ці «випари» дуже схожі за змістом у більшості тих осіб, котрі переступили межу смерті, і чому цей зміст саме такий? 2. Як вони цілковито достовірно, притім із найдрібнішими деталями розповідають про те, що відбувалось навколо їхніх тіл і в інших місцях, нерідко дуже віддалених від того місця, у якому прилади констатували їхню клінічну смерть? Адже ці розповіді різні за змістом, *суто ситуативні*, отож, як вони можуть бути запрограмовані? Отже, є вагомі підстави припустити, що досвід смерті, як буття душі суб'єкта поза його тілом, – існує! А. Камю не писав про такі феномени. Цікаво, як пояснив би їх його гоноровий, ясний, сміливий, критичний розум?

А от сучасні вчені з різних країн пояснюють і науково доводять можливість і реальність продовження існування душі людини після смерті її тіла, а також існування Суб'єкта, який контролює все, що відбувається у відкритому людині світі. Допитливі можуть знайти чимало достовірної інформації про таке в інтернеті. До прикладу, професор Башкирського університету (Уфа) Нажіп Хатмуллович Валітов довів, по-перше, що інформація поширюється миттєво; з цього випливає, що існує Той, котрий одразу знає про все, що є й діється. По-друге, що про такий феномен ідеться в Торі, Біблії та Корані. Ще ніхто

не спростував це відкриття. Натомість його визнали чимало провідних університетів світу. А Папа Римський на основі солідно обгрунтованого висновку-визнання Ватиканського університету висловив ученому глибоку вдячність. Професор Валітов прийшов до віри в Бога шляхом креативного наукового пошуку, як і багато інших вчених, зокрема дослідників Туринської Плащаниці, із яких більшість починала її дослідження агностиками-скептиками та атеїстами.

У часи творення екзистенційного аналізу наукових відкриттів такого штибу ще не було, тому його творець використовував оригінальні «казуїстичні» аргументи. Він стояв на тому, що потреба віри в Бога, який є Любов, закладена у вершинно-духовних утвореннях несвідомої сфери людської психіки, хоча у більшості індивідів вона «притлумлена» й прихована. Про це свідчить голос совісті, яким Бог звертається до людини в ситуаціях, що вимагають від неї відповідального морального вибору (тут я пропоную моїм співбесідникам прочитати про психологію духовності, моральності, совісті в моїх підручниках; на жаль, відповідні праці В. Е. Франкла українською мовою ще не перекладені) [4, с. 154–170; 5, с. 87–99].

Цікавим є пояснення В. Е. Франкла, чому люди не бачать і не чують Бога як свідка і спостерігача. Мовляв, актор, який стоїть на сцені, так само не бачить тих, перед ким він грає роль – його осліплює світло софітів і рампи, а глядацька зала занурена в темноту. Однак актор знає, що в темній залі сидять глядачі. І людина виступає на сцені життя, осліплена повсякденністю, але все ж мудрістю свого серця почуває присутність Величного Спостерігача.

Сучасна біологія показала, що всіляка жива істота замкнена у своєму середовищі, за межі якого неспроможна вийти. І хоча людина посідає виключне становище – увесь відкритий їй світ є її середовищем, все ж, хто може довести, що за межами цього світу людини не існує якогось над-світу? Можливо, подібно до тварини, яка не здатна вибратись зі своєї «комірки», щоб зрозуміти світ людини, людина не здатна збагнути над-світ, хоча вона може наблизитися до нього в моменти осяяння вірою. Свійській тварині невідомі цілі, задля яких людина її приручає. Так і людина не знає, яка «кінцева» мета її життя, який над-смісл існування Всесвіту. Можливо, що світ людини відноситься до над-світу так само, як середовище існування тварини до світу людини. Візьмемо до прикладу мавпу, якій роблять болючі ін'єкції з метою одержати сироватку. Чи може мавпа збагнути, чому їй доводиться страждати? Ні, не може. То чи не варто припустити, що існує незбагнений для людини світ, у якому мають смисл її страждання?

Останні міркування використовуємо для роздумів про питання, яке зазвичай виникає в процесі розмов про люблячого Бога. У N воно також виникло: Якщо існує всесильний Бог, котрий любить людей, то як поєднується ця любов зі смертельними хворобами та всіма іншими стражданнями і муками в людському житті, який їх смисл? Яку ще можна дати відповідь, окрім наведених вище міркувань щодо нездатності людського розуму збагнути таке? В. Е. Франкл розповів про індивіда, який на питання своєї дитини «Чому Бог є любов?» відповів: «Він позбавив тебе від кору». Але не зміг відповісти на її заперечення: «Так. Але ж спочатку Він послав мені кір!» [7, с. 127–129].

Тут постала необхідна умова доцільності й успішності подальшої маєвтики з N – її щира згода з об'єктивністю й достовірністю наведених раціо-аргументів на користь віри в над-смісл. І вона невимушено, спонтанно, як резюме своїх роздумів, висловила таку згоду.

Далі я зауважив, що критично виважена вірогідність достовірності нашої раціо-аргументованої версії над-сміслу – щонайменше 50%. І розповів, що деякі з допитливих та ерудованих студентів та співбесідників питають, чи відповідають цій версії ідеї метемпсихозу (*грец. meta – напе і psyche – душа*) – переселення душ після смерті їхніх тіл в інших новонароджених істот, притім у деяких східних релігіях – не лише в людей, а й у тварин, комах, у рослини. Відповідаю, що, на мою думку, лише ті з них, у яких остаточною метою цього процесу є можливість для кожної людини досягнення стану нірвани – нескінченного духовного блаженства її душі після смерті «останнього» тіла – або якась інша перспектива *остаточного* спасіння душі в неземних емпіреях довершеної духовності тощо. Стільки само, 50% вірогідності, мусимо дати версії, що буття людства, земне життя людей – це щось або безнадійно незрозуміле, про яке жоден надпотужний суб'єкт не дбає, не втручається в його перебіг, або щось прилизливо-експлуататорське стосовно людини: «ферма», яка виробляє психічну енергію; чиїсь жорстокі ігри, розваги на кшталт комп'ютерних тощо, – можливо, що й щось «нечисте». Отож, душа людини або піде в цілковите небуття разом зі смертю свого тіла, буде «утилізована» як відпрацьований непотріб, або її відремонтують, оновлять для нового втілення і подальшої експлуатації, що також є небуттям для душі кожного з нас, людей. Адже якщо припустити, що такий суто «виробничий» метемпсихоз справді існує, то люди не пам'ятають, ким були їхні душі в попередніх втіленнях, а тим паче, не знають, ким будуть у майбутніх. Тобто то були й будуть інші особи, які не мають із нами, живими, жодного психологічного зв'язку. Рідкісні випадки спогадів про колишнє / колишні втілення своєї душі вражають публіку, цікаву до містичного, але, в принципі, не можуть «гріти душу» іншим, якщо в них відсутня зазначена вище перспектива *остаточного* спасіння. А якщо вірити в таку перспективу – в оптимістичний фінал метемпсихозу, який завершиться *остаточним* виходом з нього душі кожного «фіналіста» водночас із оволодінням

ним спогадами про всі свої перевтілення та володіння ними як своїм особистим надбанням, то це вже буде не той метемпсихоз, який ми назвали «виробничим», а той, що гуманістичний, у кінці якого принадно світить нірвана або щось подібне.

Версію спонтанного утворення з неживої матерії живої природи і людської душі, як і самої матерії, з «нічого» чи з «невідомо з чого», без жодного втручання якогось високоорганізованого розуму називаю надто недолугою й примітивною, зокрема, у світлі досягнень природознавства.

Відтак, пропоную співбесідникам обрати для себе ту версію, яка найбільше вабить (до якої «серце тьохкає»). Майже всі ті з них, котрі потерпали від фрустрації безвиході, безнадії, очікувано приймали наведену аргументацію віри в Бога, тому що вона все ж може «зігріти» душу надією та любов'ю і «засвітити в кінці тунелю» сподіванням на остаточно благополучний фінал життєвих колізій. Тобто такі особи конче потребують такої віри і тому приймають раціональну аргументацію на її користь. Адже за допомогою самих лиш раціо-резонів неможливо здійснити вибір об'єктів віри, надії, любові: мовляв, найбільш мудро й корисно, а отже й потрібно та прийнятно для мене щиро вірити в ось це, любити цих і це, а сподіватися на ось таке тощо. Такий вибір уможлиблюється лиш посередництвом відповідної потреби з потужним емоційним складником. У нас вже немає жодного сумніву, що в більшості тих осіб, котрі безнадійно страждають, *homo patiens*, наявна така, нехай і прихована, неусвідомлювана потреба віри в над-смісл, яка живить надію і любов (Віра – Надія – Любов). У N ця потреба виразно виявилася як остаточно згода-прийняття наприкінці нашої 9-ї сократичної бесіди – вона дуже спокійно і впевнено сказала: «Напевне, що так воно і є...».

Тоді я розповів їй, що віра в Бога набуває довершеності й вражаючої духовної сили, коли її суб'єкт пережив благодать навернення, надпотужним піком якого є релігійний екстаз, має індивідуальний екстатичний досвід зустрічі з Богом і довіри Йому тощо. Така благодать – невичерпне й могутнє джерело почування благополуччя суб'єкта. «Блажен, хто вірує», – констатував апостол Павло, на якого також зійшла ця благодать. Всі ті особи, котрі пережили її, впевнені, що весь Божий світ перебуває у Його батьківських руках, що земні страждання й муки – лиш тимчасові й минуці, а земна смерть – не остаточний кінець. N уважно вислухала і сказала, що вже прочитала про це у моїх підручниках і статтях і що також хотіла б, як і, напевне, кожна притомна людина, зазнати такої чарівної благодаті [5, с. 45–54].

На жаль, цілеспрямовано, розумово-вольовими зусиллями благодать екстатичного навернення здобути неможливо. Але ми відкидаємо ставлення до раціональної, «переважно розумом» віри в Бога як до недовершеної, «кволої» тощо. По-перше, не може бути віри, як і будь-якого іншого свідомого ставлення, без раціонального, логічно-мисленнєвого підґрунтя, обґрунтування – воно є необхідною змістовою основою, концептуальним базисом віри. По-друге, як показує наш досвід допомоги логотерапевтичного штибу, для особи, котра шукає порятунку від фрустрації безнадії, безвиході, раціональні аргументи на користь віри в Бога, на кшталт висвітлених вище, можуть бути доволі надійним психічним «форпостом» суб'єктного самозахисту від цієї фрустрації та інших життєвих незгод, від злої долі, для диспозиційного вибору любові й добродійності тощо. Щодо благодаті навернення, про психологічний зміст якого такі особи дізнаються, то більшість із них, зокрема й N, стає на те, що, можливо, Вищі Сили вважають, що саме їм має бути достатньо раціональної, «переважно розумом» віри, принаймні на сьогоднішній день.

Щодо сумнівів, які раціональній вірі суб'єкта може «підкидати» його критичний розум, зауважуємо, що живій вірі в Бога властиві сумніви вже тому, що вона не ґрунтується на «залізних» аргументах раціонально-наукового пізнання, а є вибором цінностей, об'єктивно-онтологічну істинність яких людський розум неспроможний довести. Тому сумніви щодо своєї віри, які суб'єкт долає, тільки зміцнюють його віру.

На початку наступної бесіди з N я сказав, що ті, на кого зійшла благодать навернення, почуваються як в раю вже в своєму земному житті. Натомість інші – немов у пеклі, часом такому, що в них залишається єдине цілком виправдане бажання – позбутися такого життя... Однак, а раптом релігія говорить правду – шляхом самогубства не перейдеш у суто небуття? А натомість буде кара за цей смертний гріх – не менша, а то й дужча за пекло? Адже заповідь «не убий» поширюється і на самого себе: і себе не убий, бо ти також дитина Бога. N мовчала, але її міміка спонукала мене припустити, що вона і до цих моїх висловлювань інтуїтивно жахалась суїциду. У мене виникло сподівання, що цей нерелігійний, неусвідомлюваний жах посилить усвідомлений страх смертного гріха самогубства. Відтак я сказав, що пекло страждань нищить життя, як і все смертоносне в цьому світі. Однак у людей є життєдайна сила, яка дає їм спроможність і насагу долати нищівне і плекати життєвість. Звідки й навіщо ця надпотужна сила в усіх своїх дивовижних і прекрасних проявах? Людський розум не може дати відповіді на такі питання. Але могутність цієї сили спонукає мудру й розважливу особу приєднатись до неї, цілеспрямовано плекати її в собі, навіть попри муки й страждання, а не чинити супроти неї. Кожен із нас обов'язково помре, тож напевне не варто людині самій наближати фініш свого земного «марафону». Тим паче, якщо є для кого жити – ті, кого щиро любиш: діти, батьки, подружжя, інші близькі люди. Як не крути, а самогубство родича – це завжди, обережно кажучи, прикре тавро для родини, а для тих рідних, котрі щиро любили

небіжчика, ще й душевний біль, «замішаний» на побоюванні за його душу, яку він, можливо, занепастив своїм вчинком. Розважлива порядна людина докладе всіх можливих для неї зусиль, щоб не завдати таких прикрощів тим, кого вона любить, адже по-справжньому любити – це насамперед давати, піклуватися, нести відповідальність, поважати. Давати з любов'ю – найдужчий прояв духовної могутності суб'єкта. Це переживання величезної життєвої сили і духовної могутності сповнює надзвичайною, «небесною» радістю [8]. N сказала: «Зачіпає... Сьогодні більше не можу. Хочу поплакати».

Врешті-решт, вона посередництвом розважливих роздумів, почуття любові, розчулення, жалю, побоювань, втіхи та інших емоційних переживань прийняла над-смысл як найвищу духовну цінність, а відтак, *поставила собі відповідне над-смыслу над-завдання*: пройти свій земний шлях до кінця, яким би він не був важким, насамперед і головню заради любові до рідних і рідних до неї – не травмувати їхню психіку, не заплямувати їх і не занепастити свою душу гріхом самогубства та не кинути на їхні душі його моторошну тінь.

Напевне, що саме цей відрух щирої і щедрої, самовідданої любові (агапе) суттєво «потіснив» тягар в її душі, сповнив її світлою енергетикою замилювання своєю могутньою відповідальністю, піклуванням, турботою, жертвністю – готовністю терпіти страждання задля любові до діток та інших рідних і оптимістичної надії щодо їх долі; зажеврила надія щодо її своєї, що відчутно послабило гнітюче очікування жахити. Нарешті після виснажливої, часом нестерпної напруги тривалого відчаю її «попустило», вона почувалася переважно «терпимо», спокійно, гідною і сильною, щедрою і турботливою матір'ю, дружиною, дочкою, сестрою. Розтопилася жорстка крига образи на злу долю та всіх інших закарбованих у пам'яті образ, примусового відчуження від свого затишного світу. Цілюще тепло цих змін виразно відчули рідні N, притім зауважили, що воно їх гріє. Напевне, що головною суб'єктною спонуюкою цих процесів було щире прийняття над-смыслу. Сама вона сказала, що відчутне полегшення почалось із *розчулення* і солодкого плачу.

Аналіз цих стисло викладених розповідей N про її переживання, роздуми, стани, налаштування дозволяє мені стверджувати, що фрустрація нездоланих страждань і наближення смерті є сприятливою щодо розуміння та засвоєння суб'єктом аргументів раціонально, розумом виваженої апології гуманістичної релігійної віри, із якою нерозривно, органічно взаємопов'язані самовіддана любов й оптимістична надія: Бог є Любов; Віра–Надія–Любов, – тому що вона відповідає його нагальній потребі позбутися своїх страждань або бодай полегшити їх тягар. Це стосується й агностиків-скептиків, й атеїстів. З цього випливає, що віра в над-смысл є над-цінною у вимірі психогігієни, психокорекції, психотерапії.

Цілющі процеси у психіці N, зумовлені прийняттям нею над-смыслу, не сягнули рівня катарсису (катарсис у психотерапії – це інтенсивні емоційні переживання, які завершуються бурхливою розрядкою негативно забарвленого емоційного напруження суб'єкта, що ошляхетнює його почування та налаштування і переживається ним як «очищення душі», «полегшення душевного тягару» тощо). Вони не були інтенсивними, бурхливими, але, на щастя, тривалими й стабільними, тобто цілком повноцінними в основному, якісному вимірі психорегулятивного ефекту.

Зустрічаються невеликовно хворі, приречені на близьку смерть, які не приймають віру в над-смысл. Допомогти таким пацієнтам якоюсь мірою полегшити їхні страждання можна спробувати міркуваннями на кшталт: якщо земне життя людини має якийсь високий смысл, то його тривалість не важлива, якщо ж не має – то й нема за чим шкодувати. Коли я вважаю доцільним сказати це, то зазвичай намагаюся пояснити, що в будь-якому випадку кінець життя – це кінець смерті, а отже й пов'язаним з нею мукам. Адже смерть – це невід'ємна частина земного життя, неминучий фінал існування кожного живого організму. Отже, допоки є життя, є й смерть як загроза його кінця, що неухильно наближається; коли вже немає життя, нема й смерті як події, що розгортається. Тобто коли приходить смерть, вона одразу знищує саму себе. Відтак, якщо після смерті є ще якийсь життя, то воно почнеться разом із нею, якщо ж нічого вже немає, то й смерті як жахиття земного життя не буде, і не буде жодної муки, жодного страждання...

Коректність підходу, представленого в цьому повідомленні, засвідчили сократичні діалоги автора не лише з N, а й з іншими невеликовно хворими.

Висновки. Усвідомлення індивідом своєї невідворотної приреченості на тілесні та/або душевні муки, яким покласти кінець може лише смерть, зокрема невеликовно хворим, породжує у його психіці сталу фрустрацію *безнадії*, яка є потужною спонуюкою суїцидальних налаштувань та суїциду. Найбільш дієвий антисуїцидальний фактор у такій ситуації – наявність у такого індивіда автентично значущих смислу й мети збереження та підтримки свого життя попри страждання / муки.

Якщо невеликовно хворий потерпає від фрустрації безнадії і в нього немає якихось автентично значущих смислу й мети збереження та підтримки свого життя, зокрема, справи-місії, у яку він міг би «поринути з головою», «щоб встигнути», – то він може дійти висновку, що і для нього самого, і для його рідних було б краще позбутися страждань, зумовлених його хворобою, якомога швидше, що уможливує «акуратний» суїцид. Ефективно протидіяти відчаю безнадії такого хворого можна за допомогою над-смыслу –

вершинно-духовної цінності ставлення – віри в Бога, який є Любов. Це стосується й агностиків, й атеїстів. Щиріх вірян уберігає від такої фрустрації власне віра.

Якщо агностик недовіряє й «прохолодно» ставиться до церков та священників, то зацікавити його над-сміслом, як і атеїста, може і має психотерапевт / психолог. У процесі сократичних діалогів із такою особою він повинен пропонувати їй раціонально, розумово виважені за допомогою «залізної» логіки аргументи, вибудовані на основі відповідних незаперечних фактів, роздумів та висновків потужних мислителів, наукових відкриттів, які б відповідали рівню її інтелекту й освіти, – спробувати в такий спосіб сформувати раціонально-мисленнєво виважену згоду щодо досить високої вірогідності існування Трансцендентного (Надприродного), персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) «патрунують» наш земний світ із позицій любові до нього і піклування про нього, що надає високого, хоча й незбагненого для людського розуму смислу існуванню людства та кожної людини, що, своєю чергою, стимулює оптимістичну надію щодо благополучного фіналу земних страждань; така надія в такій ситуації є потужним саногенним та антисуїцидальним чинником.

Віра в Бога набуває величезної духовної потужності, якщо її суб'єкт пережив благодать навернення, найдужчим піком якої є релігійний екстаз. Усі ті особи, на яких зійшла ця благодать, сповнюють не похитною, радісно-піднесеною вірою, що Бог є, що Він любить людей і дбає про них, а відтак – світлою надією на благополучний фінал земних випробувань і страждань. На жаль, неможливо здобути таку благодать розумово-вольовими зусиллями. Але й раціональна, «переважно розумом» згода щодо цілком вірогідного існування такого Бога може бути доволі надійним психічним «форпостом» суб'єктного самозахисту від фрустрацій безнадії, безвиході, безцінних втрат тощо.

Раціонально-мисленнєве обґрунтування над-сміслу базується на тих благодатних чудесах, дивовижних фактах, відкриттях вчених-природодослідників, неупереджених роздумах потужних мислителів, які переконливо свідчать на користь високої вірогідності існування Надприродного, персоніфіковані суб'єкти якого (Бог, ангели, святі) переймаються людьми, люблять і захищають нас.

Якщо інтелектуальний та освітній рівні індивіда, якого охоплює фрустрація безнадії, достатньо високі, то сократичні діалоги з ним варто почати з основної екзистенційної проблеми – приреченості на неминучу смерть кожної людини та ймовірності загибелі людства, культури, цивілізації, життя на нашій планеті. З виразним усвідомленням цієї проблеми виникає питання щодо смислу земного життя загалом і кожного індивіда зокрема, всіх людських зусиль, страждань, творінь тощо. Потужна рятівна й цілюща для психіки людини відповідь на це питання – над-смісл, віра в Бога.

Якщо психолог робить висновок, що його пацієнт / клієнт, охоплений безнадійністю, погодився з його раціонально-когнітивним обґрунтуванням над-сміслу, то варто почати з ним сократівський діалог про суїцид в таких аспектах: 1) можливо, цілком вірогідно, що релігія говорить правду, – вбивство себе – це смертний гріх, за який буде сувора кара; 2) самогубство родича – це завжди прикре тавро для родини, а для тих рідних, котрі щиро любили небіжчика, ще й душевний біль, сповнений і побоюванням за його душу, яку він, можливо, занепастив своїм вчинком; тому розважлива і порядна людина докладе всіх можливих для неї зусиль, щоб не завдати таких прикрощів тим, кого вона справді любить, адже «любити – завжди означає давати, піклуватись, нести відповідальність, поважати» (Е. Фромм); 3) піклування з любов'ю – найвищий прояв людяності.

Таким шляхом ми з N дійшли до відповідного над-сміслу над-завдання, яке вона поставила собі: пройти свій земний шлях до кінця, яким би він не був важким, насамперед і головню заради любові й жалю до рідних і рідних до неї – не травмувати їхню психіку, не заплямувати їх і не занепастити свою душу гріхом самогубства, не кинути на їхні душі його моторошну тінь. Напевне, що саме цей відрух жертвовної любові (агапе) «потіснив» тягар в її душі, сповнив її світлою енергетикою «солодкого» *розчулення й замилювання* своєю відповідальністю, піклуванням, турботою – готовністю терпіти страждання задля любові до дітей та інших рідних, що стимулювало оптимістичну надію щодо їх і своєї долі. Після виснажливої, часом нестерпної напруги тривалого відчаю безнадії їй помітно «попустило», вона почувалася переважно «терпимо», відносно спокійно, гідною і сильною, щедрою і турботливою матір'ю, дружиною, дочкою, сестрою. «Розтопилась» образа на злу долю за примусове відчуження від свого затишного світу. Ці саногенні зміни виразно відчули рідні N, притім зауважили, що воно і їх «гріє». Напевне, що головною суб'єктною спонукуючою цих процесів було шире прийняття над-сміслу. Сама N сказала, що відчутне полегшення почалось із *розчулення* і солодкого плачу.

Аналіз розповідей N про її переживання, роздуми, стани, налаштування приводить до висновку, що фрустрація нездоланих страждань і наближення смерті є сприятливою щодо розуміння та засвоєння суб'єктом аргументів раціонально, розумово виваженої апології гуманістичної релігійної віри, з якою органічно взаємопов'язані самовіддана любов і оптимістична надія: Бог є Любов; Віра–Надія–Любов, – тому що вона відповідає його нагальній потребі позбутися своїх страждань або бодай полегшити їх тягар. Це стосується й агностиків-скептиків, й атеїстів. Із цього випливає, що віра в над-смісл є унікальною і над-цінною у вимірі психогігієни, психокорекції, психотерапії.

Наш досвід показує, що невиліковно хворим, приреченим на близьку смерть, які не приймають віру в над-смісл, можна якоюсь мірою допомогти полегшити їхні страждання міркуваннями на кшталт: «Якщо земне життя людини має якийсь високий смисл, то його тривалість не важлива, якщо ж не має – то й нема за чим шкодувати...» (В. Е. Франкл). Смерть – це невід’ємна частина земного життя, неминучий фінал існування кожного живого організму. Отже, допоки є життя, є й смерть, що неухильно наближається; коли вже немає життя, немає й смерті – вона приходить і одразу знищує саму себе. Відтак, якщо після смерті є якийсь буття, то воно почнеться разом із нею, якщо ж немає, то й смерті не буде, і не буде жодного страждання.

Література:

1. Бек А. Т. Когнітивна терапія депресії: теоретична рефлексія та особисті роздуми. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 2019. № 1 (75). С. 90–99.
2. Камю А. Міф про Сізіфа. Бунтівна людина. Харків : «Фоліо», 2022. 448 с.
3. Москалець В. П., Олійник А. В. Релігійна віра як антисуїцидальний чинник. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 2. С. 71–81.
4. Москалець В. П. Психологія особистості : підручник, 3-тє видання, перероблене, доповнене. Київ : Ліра-К, 2020. 363 с.
5. Москалець В. П. Психологія релігії : підручник, 3-є видання, перероблене, доповнене. Київ : Ліра-К, 2020. 192 с.
6. Роменець В. А. Постановня канонічної психології. *Основи психології : підручник / за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця*. Київ : Либідь, 1996. С. 606–621.
7. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. *Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойської*. Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2023. 160 с.
8. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Київ : «КСД», 2017. 192 с.
9. James William. *Varieties of Religious Experience*. New York : NOVA, 2019. 300 p.

References:

1. Bek, A. T. (2019). Kohnityvna terapiia depresii: teoretychna refleksiiia ta osobysti rozdumy [Cognitive therapy for depression: theoretical reflection and personal reflections]. *Psykhologhiia i suspilstvo. Ukrainyskyi teoretyko-metodolohichniy sotsiohumanitarnyi chasopys*, 1(75), 90–99. [in Ukrainian].
2. Kamiu, A. (2022). Mif pro Sizifa. Buntivna liudyna [The myth of Sisyphus. A rebellious man]. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Moskalets, V. P., & Oliinyk, A. V. (2009). Reliina vira yak antysuitsyidalnyi chynnyk [Religious faith as an anti-suicidal factor]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*, 2, 71–81. [in Ukrainian].
4. Moskalets, V. P. (2020). *Psykhologhiia osobystosti : pidruchnyk* [Personality psychology : textbook]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Moskalets, V. P. (2020). *Psykhologhiia relihii : pidruchny*. [Psychology of religion : a textbook]. Kyiv. 192 s. [in Ukrainian].
6. Romenets, V. A., Kyrychuka, O. V. (Eds.), & Romentsia, V. A. (Eds.) (1996). *Postannia kanonichnoi psykhologhii. Osnovy psykhologhii : pidruchnyk* [The emergence of canonical psychology. Fundamentals of psychology : textbook]. Kyiv. S. 606–621. [in Ukrainian].
7. Frankl, V. (2023). *Liudyna u poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholog u kontstabori* [Man's Search for Meaning. A psychologist in a concentration camp] / pereklad z anhliiskoi O. Zamoiskoi. Kharkiv. 160 s. [in Ukrainian].
8. Fromm, E. (2017). *Mystetstvo liubovi* [The art of love] / per. z anhli. V. Kuchmenko. Kyiv. 192 s. [in Ukrainian].
9. James William. *Varieties of Religious Experience*. New York: NOVA, 2019. 300 p.